

ΟΙ ΕΞΑΜΕΤΡΟΙ ΣΤΙΧΟΙ ΤΩΝ ΧΦΦ PARIS. GR. 2750A,
ΦΦ. 1-88 ΚΑΙ VATIC. GR. 1898, ΦΦ. 342-393^ν

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΟΤΗΤΑΣ

(Με πίνακες 1-4)

Στα φφ. 1-88 του χφ Paris. gr. 2750A μας παραδίδεται πόνημα με διάταξη σε λογοτεχνική μορφή των 100 κεφαλαίων, όπως συνηθίζεται στη βυζαντινή και ειδικότερα στην ασκητική γραμματεία¹. «Το έργο», γράφει ο Εύδ. Θ. Τσολάκης, «μας έχει διασωθή χωρίς την αρχή του, όπου πιθανόν να μνημονευόταν και το όνομα του συγγραφέα του. Αρχίζει από το λβ' κεφάλαιο... Στην πραγματικότητα το έργο αυτό είναι ένα συνοθύλευμα έμμετρου και πεζού λόγου. Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει στην αρχή τέσσερις εξαμέτρους στίχους· ακολουθούν ύστερα τέσσερις ιαμβικοί και τέλος οκτώ μικροί ανακρεόντειοι στίχοι. Ακολουθεί ανάπτυξη σε πεζό και σχόλια στο περιθώριο»².

Στο παραπάνω μικτό κατασκευάσμα αναφέρθηκε ήδη στα 1875 ο Ε. Miller³, ο οποίος και δημοσίευσε δείγμα της μορφής ενός κεφαλαίου⁴, αλλά από την εποχή εκείνη ως τις μέρες μας δεν επιχειρήθηκε λύση του ζητήματος της προέλευσης του όλου ή των μερών του έργου⁵, ώστε τα κεφάλαια αυτά

1. Βλ. Κ. Krumbacher, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. 1, Αθήναι 1897, (φωτ. ανατ. 1974), σ. 278.

2. Βλ. Εύδ. Θ. Τσολάκη, *Συμβολή στη μελέτη του ποιητικού έργου του Κωνσταντίνου Μανασσή και κριτική έκδοση του μυθιστορηματός του «Τα κατ' Αρίστανδρον και Καλλιθέαν»*, [ΕΕΦΣΑΠΘ, Παράρτημα 10], Θεσσαλονίκη 1967, σ. 26 και σημ. 1. Οφείλω να εκφράσω και από τη θέση αυτή θερμές ευχαριστίες στον καθηγ. Εύδ. Θ. Τσολάκη, που με παρότρυνε να ασχοληθώ με το θέμα της πατρότητας των στίχων και έθεσε στη διάθεσή μου φωτογραφίες του κειμένου των χφφ Paris. gr. 2750A και Vatican. gr. 1898.

3. Βλ. Ε. Miller, *Poème moral de Constantin Manasses*, *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France*, 9 (1875) 24-28.

4. 'Ο.π., σ. 26-28.

5. Η έρευνα αυτή πραγματοποιείται τώρα στο πλαίσιο ενός προγράμματος της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράλληλα έχει εκπονηθεί ήδη εργασία που εξετάζει τους ιαμβικούς στίχους από τον φιλόλογο Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη [με τίτλο *Ανδρονίκου Παλαιολόγου Κεφάλαια περί αρετής και κακίας, κριτική έκδοση* (δακτυλόγραφο), Θεσσαλονίκη 1984] και ετοιμάζεται σχε-

να θεωρούνται ως *Anonymi capita moralia*⁶. Παρόμοια επιφύλαξη εκφράζει και ο P. Canart όταν περιγράφει τα φφ. 342-394^v του χφ Vatic. gr. 1898⁷: δύο, συνεπώς, χειρόγραφα μας παραδίδουν —κι αυτά σε αποσπασματική μορφή⁸— το έργο:

α) *Paris. gr. 2750A = P*. Το χφ P, χρονολογημένο από τον Omont στον 13ο αι.⁹ και άλλους στον 14ο¹⁰, προέρχεται από τη Βιβλιοθήκη της μονής της Αγίας Αναστασίας¹¹. Περιγραφή του χφ P, βασισμένη στην αυτοψία του από τον Γιώργο Κεχαγιόγλου¹², βρίσκει κανείς τώρα στην εργασία του Δ. Κωνσταντινίδη¹³. Τα κείμενα που μας απασχολούν βρίσκονται στα φφ.

τική εργασία για το *Ηθικό ποίημα* του Κωνσταντίνου Μανασσή βασισμένη στα χφφ Paris. gr. 2750A και Vat. gr. 1898 από τον καθηγ. Εύδ. Θ. Τσολάκη. Πρβλ. και Δ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 9, σημ. 3.

6. Βλ. H. Omont, *Inventaire Sommaire des Manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, τόμ. 3, Paris 1888, σ. 35.

7. Βλ. P. Canart, *Bibliothecae Apostolicae Vaticana Codices manu scripti recensiti Codices Vaticani graeci* (cod. 1745-1962), τόμ. I, *Codicum enarrationes*, In *Bibliotheca Vaticana MCMLXX* (1970), σ. 575-576: «*Incerti poemata didacticum capitibus centum efformatum, versibus hexametris, iambicis, anacreonticis scriptum; unicuique capiti subiunctus est commentarius; praeterea marginibus adscripta sunt scholia danturque glossae interlineares rubral ad vv. hexametros (idem opus, initio pariter mutilum at nostro plenius, exstat in cod. Paris. gr. 2750A, ff. 1 sqq.)*».

8. Το χφ Paris. gr. 2750A αρχίζει από το λβ' κεφάλαιο και παραλείπει πέντε ενδιάμεσα, ενώ το χφ Vatic. gr. 1898 αρχίζει από το νθ' κεφάλαιο.

9. Βλ. H. Omont, *Inventaire*, τόμ. 3, σ. 35. J. Darrouzès, *Les manuscrits du monastère Saint-Anastasie pharmacolytria de Chalcidique*, *REB* 12 (1954) 54 [= *Littérature et histoire des textes byzantins*, Variorum Reprints, London 1972, I, 54]. Εύδ. Θ. Τσολάκη, *Συμβολή*, σ. 22.

10. Βλ. E. Miller, *Poème moral*, σ. 24. O. Mazal, *Das Moralische Lehrgedicht in cod. paris. gr. 2750A—ein Werk eines Nachahmers und plagiators des Konstantinos Manasses*, *BZ* 60 (1967) 250. Του ίδιου, *Der Roman des Konstantinos Manasses, Überlieferung, Rekonstruktion, Textausgabe der fragmente* [*Wiener Byzantinische Studien*, IV], Wien 1967, σ. 63. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner* [*Handbuch der Altertums-wissenschaft*, XII.5.1] München 1978, σ. 126. Πρβλ. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 19-20.

11. Βλ. E. Miller, *Poème morale*, σ. 25. J. Darrouzès, *Les manuscrits du monastère Saint-Anastasie*, σ. 54. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 18.

12. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά και από τη θέση αυτή τον καθηγ. Γιώργο Κεχαγιόγλου που ανταποκρίθηκε πρόθυμα στο γράμμα μου να δει και να περιγράψει αναλυτικά το χφ Paris. gr. 2750A.

13. Βλ. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 15-20.

1-88 και η αρίθμηση των κεφαλαίων αρχίζει, όπως είδαμε παραπάνω, από το τριακοστό δεύτερο (λβ') κεφάλαιο, επειδή το χφ P είναι ακέφαλο¹⁴. Τα εξαμετρικά τετράστιχα όμως δεν αντιστοιχούν στον αριθμό από λβ'-ρ', γιατί έχουν εκπέσει φύλλα από το χφ P¹⁵. Έτσι μας παραδίδονται μόνο 63 τετράστιχα, δηλ. 252 συνολικά στίχοι.

β) *Vatic. gr. 1898 = V*. Το χφ V χρονολογείται στον 14ο αι. και τα κείμενα που μας ενδιαφέρουν βρίσκονται στα φφ. 342-394^v. Περιγραφή του χφ V βρίσκει κανείς στον κατάλογο των ελληνικών χειρογράφων της Βιβλιοθήκης του Βατικανού, συνταγμένο από τον P. Capart¹⁶. Το χφ V ακολουθεί το κείμενο του χφ P και, όπως έδειξε ήδη ο Δ. Κωνσταντινίδης¹⁷, και τα δύο έχουν ένα κοινό πρότυπο. Το χφ V περιέχει τα κεφάλαια νη'-ρ'¹⁸: είναι και τούτο ακέφαλο και παραδίδει 42 τετράστιχα, δηλ. 168 συνολικά στίχους που μας αφορούν.

Το γεγονός ότι στα φφ. 346^v-350^v του χφ Vindobon. phil. gr. 149¹⁹ σώζονται «Κεφάλαια διά στίχων ιαμβικών περί αρετής και κακίας του Παλαιολόγου κυρού Ανδρονίκου Κομνηνού του υιού του τρισμακαρίστου και αιιδίμου σεβαστοκράτορος»²⁰, μερικά από τα οποία ταυτίζονται με τα ιαμβικά τετράστιχα που περιέχονται στα γνωστά μας χφφ P και V²¹, λύνει οριστικά το πρόβλημα της απόδοσης των ιαμβικών στίχων του «συνοθυλεύματος» που συνέταξε ο άγνωστος ανθολόγος. Τους ιαμβικούς στίχους περιλαμβάνει στην κριτική έκδοση των «Κεφαλαίων περί αρετής και κακίας» του Ανδρονίκου Παλαιολόγου ο Δ. Κωνσταντινίδης²². Τα ιαμβικά τετράστιχα, λοιπόν, της συλλογής των χφφ P και V είναι έργο του Ανδρονίκου Κομνηνού Βρανά Δούκα Αγγέλου Παλαιολόγου, γιού του σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνου, που ήταν αδελφός του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1259-1282)²³.

14. Βλ. E. Miller, *Poème morale*, σ. 25. Εύδ. Θ. Τσολάκη, *Συμβολή*, σ. 26, σημ. 1.

15. Λείπουν τα τετράστιχα των κεφαλαίων λγ', λδ', με', μη' και μθ', βλ. σχετικό πίνακα παρακάτω.

16. Βλ. σχετική παραπομπή στη σημ. 7 εδώ.

17. Βλ. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 20-41.

18. Βλ. σχετικό πίνακα παρακάτω.

19. Περιγραφή του χφ. βλ. στον κατάλογο του H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, τόμ. I, Wien 1961, σ. 250-255.

20. 'Ο.π., σ. 255. Βλ. ακόμη Κ. Krumbacher, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, τόμ. Β', σ. 160. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 8.

21. 'Ο.π., σ. 8-12.

22. 'Ο.π., σ. 28-45.

23. Για το πρόσωπο βλ. A. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologoi*.

ενός λογίου δηλ. του 13ου-14ου αι. ($\pm 1261/1268 - \pm 1325$)²⁴, στα χρονικά όρια του οποίου εμπίπτει και η γραφή των χφφ Ρ. και V.

Η ερευνητική προσπάθεια, που σχετιζόταν με τη διακρίβωση του ζητήματος σε ποιόν ανήκουν οι εξάμετροι στίχοι των παραπάνω χειρογράφων — και που αποτελεί στόχο αυτής της ανακοίνωσης — αποδείχτηκε ιδιαίτερα δύσκολη και από το γεγονός ότι ο ανώνυμος βυζαντινός ανθολόγος παραλλάσσει συχνά το αρχικό πρότυπο των κειμένων²⁵.

Με τους εξάμετρους στίχους, όσο μπορώ να ξέρω, δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα κανείς από τους ερευνητές· επομένως και όσοι αναφέρθηκαν σ' αυτούς παρέβλεψαν το ζήτημα της πατρότητάς τους²⁶. Ο E. Miller — που χρησιμοποίησε το χφ Ρ στη μελέτη του για το *Ἠθικὸν ποίημα* του Κωνσταντίνου Μανασσή²⁷ (έργο που περιλαμβάνεται στο ίδιο χειρόγραφο) και εξέδωσε, όπως είδαμε²⁸, ένα απόσπασμα από το «συνοθύλευμα» — αναφορικά με τους εξάμετρους γράφει: *quatre vers hexamètres d'une facture souvent détestable, quelques-uns cependant rappellent la manière de Saint Grégoire de Nazianze*²⁹. Ο Miller, λοιπόν, υποπτεύθηκε ότι ορισμένοι στίχοι θυμίζουν το ύφος του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, χωρίς ωστόσο να διατυπώσει με βεβαιότητα το συμπέρασμά του, τεκμηριώνοντάς το με σχετική έρευνα· αυτός είναι ο λόγος που οι επόμενοι μελετητές, αν και γνωρίζουν τη μελέτη του Miller, εκφράζονται με επιφύλαξη ως προς την πατρότητα των στίχων, έτσι ώστε ακόμη και στον κατάλογο του P. Canart³⁰ τα κείμενα να περνούν ως έργο ανωνύμου.

Η υπόνοια του Miller υπήρξε για την έρευνα αυτή η αφετηρία. Με την ανάγνωση και τη μεταγραφή του όλου κειμένου του πονήματος από τα χφφ Ρ και V προέκυψαν και άλλα στοιχεία, ώστε η προσπάθεια για την ταύτιση των εξάμετρων να πάρει την οριστική της ορθή, όπως αποδείχτηκε, κατεύθυνση.

logen, München 1938, σ. 6, 5. Πρβλ. M. Pichard, *Le roman de Callimaque et de Chrysorrhoe. Texte établi et traduit par M. Pichard*, Paris 1956, σ. XXIV-XXVI. Βλ. και Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 4-7.

24. Ό.π., σ. 4-5.

25. Βλ. σ. 80 εδώ.

26. Βλ. σ. 67-68 εδώ.

27. Για το *Ἠθικὸν ποίημα* με βάση τα χφφ Ρ και V ο καθηγ. Εύδ. Θ. Τσολάκης ετοιμάζει ειδικό μελέτημα (βλ. Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 9 σημ. 3).

28. Βλ. παραπάνω σ. 00.

29. Βλ. E. Miller, *Poème morale*, σ. 25-26.

30. Βλ. P. Canart, *Codices*, σ. 575.

Έτσι π.χ. στα marginalia σχόλια προς την αρχή του έργου διαβάζουμε: «ἀπὸ τοῦ Θεοφάντορος Γρηγορίου οἱ παρόντες ἰάμβου»³¹ και προς το τέλος του έργου «ἄῃλα πάντα τὰ τῶν παρόντων ἰάμβων καὶ ἀνακρεοντείων τυγχάνουσι. Μέννηται δὲ καὶ τοῦ γέλωτος οὐ καλοῦ, δάκρυον ἐπαινούμενον, παρὰ τοῦ Θεολόγου ῥηθέν»³². Το ὄνομα του Θεολόγου αναφέρεται και στα 4δ'³³ και 4ζ'³⁴ κεφάλαια στα σχόλια του περιθωρίου. Βέβαια ο γραφέας αναφέρεται συχνά στο περιεχόμενο των ἰάμβων³⁵ —για τους εξάμετρος δεν υπάρχουν καθόλου marginalia— αλλά το θέμα, ο πυρήνας του θέματος, είναι κοινός. Άλλωστε οι ἰάμβου, ὅπως εἶδαμε, είναι ἔργο του Ἀνδρονίκου Παλασιολόγου.

Οι πιο πάνω θετικές ενδείξεις συνηγορούσαν στο να αρχίσει η ερευνητική προσπάθεια ἀπὸ το ποιητικό ἔργο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, με ὅλες τις δυσκολίες, που προκύπτουν ἀπὸ την ἔλλειψη σχετικῶν ευρητηρίων στη βυζαντινή καθόλου γραμματεία αλλά και στην περίπτωση του ἔργου του Γρηγορίου του Θεολόγου³⁶. Η ἔρευνα κατέληξε στη διαπίστωση ὅτι οι εξάμετροι στίχοι των χφφ P και V παρουσιάζουν την ἀκόλουθη αντιστοιχία με την ἔκδοση αναφοράς του ὅλου ποιητικού ἔργου του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, της Patrologia Graeca³⁷:

31. Χφ. P, φ. 14^v in sin. marg. (κεφ. μδ').

32. Χφ P, φ. 78 in dex. marg. (κεφ. 4γ'). Πρβλ. χφ V, φ. 386, in dex. marg.

33. Χφ P, φ. 79^v in sin. marg.: «Ἄῃλα πάντα τῶν παρόντων ἰάμβων καὶ ἀνακρεοντείων τυγχάνουσι. Μέννηται δὲ καὶ τὸ παρὰ Θεολόγου λεγόμενον...». Πρβλ. χφ V, φ. 387, in dex. marg.

34. Χφ P, φ. 83 in dex marg.: «Περὶ τὸ ὀλίγον καὶ τὸ πολὺ καὶ ἄλλοι μὲν τῶν ἁγίων <πατέρων>, ἄλλα καὶ ὁ Θεολόγος λέγει Γρηγόριος». Πρβλ. χφ V, φ. 390^v, in sin. marg.

35. Βλ. π.χ. σημ. 33, 34 ἐδῶ, κ.ά.

36. Προχώρησα με ἀντίστροφη διαδικασία. Ευρητηρίασα ὅλους τους στίχους των χφφ P και V και ἀνίχνευσα ὅλο το ποιητικό ἔργο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού.

37. Για την παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Εἰσαγωγή εἰς την Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τόμ. Α', τεύχ. Β', Ἀθήναι 1958, σ. 172-173. Η αναμενόμενη κριτική ἔκδοση των ἔργων του Ναζιανζηνού ἀπὸ την Ἀκαδημία της Κρακοβίας (ό.π., σ. 172, σημ. 1) δέν πραγματοποιήθηκε. Για τις εκδοτικές προσπάθειες που ἀνελήφθησαν ἀργότερα ἀπὸ το Institut des Sources Chrétiennes (καθηγ. P. Galay), το Πανεπιστήμιο του Münster (καθηγ. M. Sicherl) το Πανεπιστήμιο της Πίζας (καθηγ. Cl. Morehini) και το Καθολικό Πανεπιστήμιο της Louvain-la-Neuve (καθηγ. J. Mossay) βλ. *Studien zur Geschichte und Kultur der Gessellschaft und der Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université Catholique de Louvain*, επιμ. J. Mossay - M. Sicherl, με τη συνεργ. G. Garitte, τόμ. 2, II. *Symposium Nazianzenum* (Louvain-la-Neuve, 25-28 Αυγ. 1981), *Actes édités par J. Mossay*, Paderborn München-Wien-Zürich 1983, σ. 3-5.

A/A	χφ P	χφ V	Αρίθμηση και τίτλος κεφαλαίου	Migne P.G. τόμ. 37	Ακολουθία στίχων εντός του τετραστίχου
1	φ. 2	—	λβ' περι εύγενείας P	1515. 129, *30, 131*	αβγ*
2	φ. 3	—	λε' περι άγενείας P	582. 53, 55, *, 57	αβ*δ
3	φ. 4 ^v	—	λς' περι παραλόγου όρέξεως	1301. 10, 11, 12, 13	αβγδ
4	φ. 6	—	λζ' περι γυναικός	1014. 601, 602, 603, 604	αβγδ
5	γφ. 7 ^v	—	λη' περι μνήμης	603. 319, 321, 322, 323	α(1)βγδ
6	φ. 9	—	λθ' περι άρχής και (έξουσίας)	590. 143, 144**	αβ**
7	φ. 10 ^v	—	μ' περι εύεργεσίας	782. 25, 27, 28, 29	α(1)βγδ
8	φ. 11 ^v -12	—	μα' περι κολάκων	895. 148, 149, 150*	αβγ*
9	φ. 13	—	μγ' περι αύταρκειάς	589. 134, 135, 136, 137	αβγδ
10	φ. 14-14 ^v	—	μδ' περι εύτυχίας	773. 92, 93, 94, 95	αβγδ
11	φ. 15 ^v	—	μς' περι μετανοίας	1487. 106, 107, 108, 110	αβγ(1)δ
12	φ. 17 ^v	—	μζ' περι έξαγορεύσεως	1488. 118, 119, 120, 120	αβγ(1)δ
13	φ. 20	—	ν' περι φιλοπονίας	771. 72, 73, 77, 78	αβ(3)γδ
14	φ. 21 ^v	—	να' περι θρασύτητος	677. 126, 127, 128, 129	αβγδ
15	φ. 23	—	νβ' περι λύπης	671. 45, 46, 47, 48	αβγδ
16	φ. 24	—	νγ' περι νεότητος	769. 51, 52, 57, 58	αβ(4)γδ
17	φ. 25	—	νδ' περι κάλλους	569. 613, 614, 615/534. 157	

<i>A/A</i>	<i>χφ P</i>	<i>χφ V</i>	<i>Αρίθμηση και τίτλος κεφαλαίου</i>	<i>Migne P.G. τόμ. 37</i>	<i>Ακολουθία στίχων εντός του τετρα- στίχου</i>
18	φ. 27	—	νε' περι προσοχῆς	913. 33, 34, 35, 36	αβγδ
19	φ. 28 ^v	—	νς' περι τῆς μελλούσης κρίσεως	773. 99, 100, 101, 102	αβγδ
20	φ. 30	—	νζ' περι ἰατρῶν	* * * *	
21	φ. 31 ^v	—	νη' περι ἀσωτίας	585. 87, 88, 89, 90	αβγδ
22	φ. 33	343 ^v	νθ' περι δυσγενείας P τῶν εὐγενῶν V	* * * *	—
23	φ. 34 ^v	345	ξ' περι φιλαυτίας	* * * *	—
24	φ. 36	346 ^v	ξα' περι μνήμης θανάτου	910. 1, 2, 3, 5	αβγδ
25	φ. 37 ^v	349	ξβ' περι τοῦ ὅτι δυσαπόσπαστος post δυσαπόσπαστος ad. ἡ κακία V	971. 23, 24, 25, 26	αβγδ
26	φ. 39	350 ^v	ξγ' περι φόβου	676. 113, 114, 115, 116	αβγδ
27	φ. 40	351 ^v	ξδ' περι μέθης	601. 297, 298, 295, 296	δαβγ
28	φ. 42	353	ξε' περι τῶν ταχέως μεταβαλλομένων	550. 365, 366, 367, 368	αβγδ
29	φ. 43	354	ξς' περι διδαχῆς	1345. 10, 11, 12, 13	αβγδ
30	φ. 44 ^v	355 ^v	ξζ' περι τοῦ γινῶθι σεαυτὸν	911. 7, 5, 8, 6	βδαγ
31	φ. 46	357	ξη' περι συνηθείας περι τοῦ ὅτι δυσαπόσπαστος ἡ κακία V	1358. 73, *, 74, * 1510.	α*γ*

A/A	κφ P	κφ V	Αρίθμηση και τίτλος κεφαλαίου	Migne P.G. τόμ. 37	Ακολουθία στίχων εντός του τετρα- στίχου
32	φ. 47	358	ξθ' περι τοῦ διέρχεσθαι τῆς Θείας γραφῆς/ τάς θείας γραφάς V	1510. 58/1511. 71, 72, 73	α(ν)βγδ
33	φ. 48 ^v	359 ^v	ο' περι ἡσυχίης/ἡσυχίας V	* * * *	—
34	φ. 49 ^v	360 ^v	οα' περι αἰσχύνης περι ἐντροπίας	1365. 173, 175, 177, 178	α(1)β(1)γδ
35	φ. 51	362	οβ' περι φίλων	* * * *	—
36	φ. 52	363 ^v	ογ' περι φιλαδελφείας/φιλαδελφίας V	* 1361. 114, 116, 117	*β(1)γδ
37	φ. 53 ^v	365	οδ' περι δυστυχίας	780. 22, 23, 24, 25	αβγδ
38	φ. 55 ^v	366 ^v	οε' περι ψόγου	597. 246, 247, 248, 249	αβγδ
39	φ. 57	368	ος' περι ἐπαίνου	911. 9, 11, 12, 22	α(1)βγ(ν)δ
40	φ. 58	368 ^v	οζ' περι πενίας om. V	774. 119, 121, 124, 123	βγδα
41	φ. 60	370 ^v	οη' περι χάριτος	782. 5, 6, 7, 8	αβγδ
42	φ. 61	371 ^v	οθ' περι τοῦ τιμᾶν τοὺς γονεῖς	1480. 1, 4, 5, 6	α(2)βγδ
43	φ. 62	372	π' περι πολυπραγμοσύνης	*1356. 46, * *	*β**
44	φ. 63	373	πα' περι πλούτου	781. 1, 2, 5, 6	αβ(2)γδ
45	φλ 64 ^v	374	πβ' περι ὁμιλίας	914. 49, 40, 51/551. 384	αβγ/*
46	φ. 65 ^v	375	πγ' περι ἐλέγχου	884. 1, 3/885. 13, 16	α(1)β/γ(2)δ
47	φ. 66 ^v	376	πδ' περι γήρους	758. 39, 40, 41, 42	αβγδ

A/A	χφ P	χφ V	Αρίθμηση και τίτλος κεφαλαίου	Migne P.G. τόμ. 37	Ακολουθία στίχων εντός του τετρα- στίχου
48	φ. 67 ^v	377	πε' περι νόμου	456. 1, 2, 3, 5	αβγ(1)δ
49	φ. 69	378	πς' περι άφροσύνης	* * * *	—
50	φ. 70	379	πζ' περι ύπονοίας	1008. 512, 513, 514, 515	αβγδ
51	φ. 71 ^v	380	πη' περι φιλαργυρίας	912. 25, 26, 27, 28	αβγδ
52	φ. 72 ^v	381	πθ' περι νουθεσίας	1375. 303, *, 305, *	α*γ*
53	φ. 74	382 ^v	4' περι παιδείας	1481. 18, 19, 20, 21	αβγδ
54	φ. 75	383 ^v	4α' περι πλεονεξίας	443. 56, 57, 58, 59	αβγδ
55	φ. 76 ^v	384 ^v	4β' περι φιλοτεκνίας	1522. 11, 16, 17, 12	αδβγ
56	φ. 78	385	4γ' περι γέλωτος περι σωφροσύνης V	* AP119 * *	—
57	φ. 79	386 ^v	4δ' περι άντιλογίας	555. 433, 434, 435, 436	αβγδ
58	φ. 80 ^v	388	4ε' περι ένυπνίων	992. 290, 291, 294, 296	αβ(2)γ(1)δ
59	φ. 81 ^v	389	4ς' περι άνωμαλίας	550. 369, 370, 372, 373	αβ(1)γδ
60	φ. 83	390	4ζ' περι του ότι ούκ άει τὸ πλεϊον άριστον	1529. 107, 108, 109, 110	αβγδ
61	φ. 84 ^v	391 ^v	4η' περι τής του μείζονος προτιμήσεως	679. 145, 146, 152, 153	αβ(5)γδ
62	φ. 85 ^v	392 ^v	4θ' περι άκριβείας	1518. 176, 177, 180, 184	αβ(2)γ(3)δ
63	φ. 87	393 ^v	ρ' περι προχαιρετισμοϋ	1475. 329, 330, 331, 332	αβγδ

Σημείωση: Πριν από την τελεία στιγμή ο αριθμός αναφέρεται στις στήλες της P.G. Με κόμμα διακρίνονται οι στίχοι, εδώ οι παραπομπές στα φύλλα των χφφ ή στις στήλες της P.G. αναφέρονται στην αρχή των τετραστίχων.

Υπόμνημα: α) Ο αστερίσκος (*) σημαίνει τους αταύτιστους στίχους. β) Οι αριθμοί εντός παρενθέσεων δηλώνουν τον αριθμό των στίχων που υπερπηδά ο συντάκτης στη συνέχεια του έργου του Θεολόγου.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα μπορούμε να διατυπώσουμε τις εξής διαπιστώσεις:

Ο ανθολόγος συνθέτει το τετράστιχο, παίρνοντας συνεχόμενους στίχους από ποιήματα του Γρηγορίου του Θεολόγου κατά κανόνα με τη μορφή αβγδ. Άλλες φορές η σύνθεση αυτή γίνεται με παράλειψη ενδιάμεσων στίχων (λη' μ', μς', μζ', ν', νγ', ξθ', οα', ογ', ος', οθ', πα', πγ', πε', ηε', ης', ηη', ηθ'), αλλαγή της σειράς τους (ξδ', ξζ', ογ', οζ', ηβ') ή σύνδεση δύο ημιστιχίων σε ένα στίχο. Π.χ.

οα' περι αϊσχύνης

- PG 1365.173 ὦ μέλαιο, θανάτιο βροτῶν γένος! Ὡς ῥα κακοῖσι
 175 οὔτε λόγον τίοντες, ὄν ἔνδοθι γινομένοισι
 1366.176 οὔτε νόμον τρομέοντες, ὄν ἔν ποτε λαϊνέησι
 179 Γράμματι ἀτρεκίην Χριστὸς ὑποσκιᾶων
 180 πλαξὶν ἄναξ ἐχάραξε, καὶ ὕστατον ἐν κραδίησιν

Στα χφφ P και V ο τέταρτος στίχος (δ) έχει τη μορφή
 Χριστὸς ὑποσκιᾶων πλαξὶν ἄναξ ἐχάραξε.

Από το σύνολο των τετραστίχων δεν μπόρεσα, σ' αυτή τη φάση της έρευνάς μου³⁸, να ταυτίσω με το εκδομένο ποιητικό έργο του Γρηγορίου τα τετράστιχα:

- P30 νζ'   Περὶ ἰατρῶν Ἰητῆρες ἀμόμονες, ἐλατῆρες ὀδυνᾶων
 Ἀθήνης ὑποθημοσύναις νοέοντες πολλὰ
 ἡμὲν λυγρὰ, ἠδὲ ἐσθλά, ἥπια φάρμακα
 πολλῶν ἄξιοι βρουτοῖς νόσων ἠδ' ὑγείας
 καὶ ἐσθλά P

2.

- P33 V343^v νθ'   Περὶ δυσγε-   Θροῦνοι ἠϋγενῶν ὄφρὺς κερόεσσ' ἀλιτρὸς
 νείας τῶν   σκέτλιοι, ὄβριμοεργοί, ἀτάσθαλα μηχανόοντες
 εϋγενῶν V   χειροδίκαι, ἀναιδείης ἐπιειμένοι ἀλκῆν
 οὔς τυφλώσειε Θεὸς ὄπιν δίκης πατοῦντας
 ἀλιτρὸς P   ὄβριμοεργοὶ P   ἐπι-
 μένοι P   φλώσειε P

38. Η προσπάθεια θα συνεχιστεί και προς τις κατευθύνσεις που επισημαίνονται παρακάτω (βλ. σ. 85-86 εδώ) αλλά και προς την κατεύθυνση του θέματος της πατρότητας των ανακρεοντείων στίχων που ανήκουν στογ τομέα της δικής μου ευθύνης, σύμφωνα με το πρόγραμμα για το οποίο γίνεται λόγος στη σημ. 5 εδώ.

κερόεσσ' ἀλιτρός: s.l. ἄδικος ἀμαρτημάτων V σκέτλιοι: s.l. ἐλεεινοὶ V ὄβριμοεργοί: s.l. ἰσχυροεργοὶ V ἀτάσθαλα: s.l. ἄδικα, ἐπηβλαβῆ V μηχανόοντες: s.l. μηχανόμενοι V νοέοντες: s.l. ἐνεργοῦντες V χειροδίκαι: s.l. οἱ διὰ τὴν οἰκείαν χεῖρα καὶ δύναμιν V ἀναιδείης: s.l. ἀναιδούμενοι V ἐπιμένοι: s.l. καὶ ποιούμενοι τὰς τιμωρίας τῶν ἄλλων, ἢ τὰς οἰκείων κρίσεις V ἀλκήν: s.l. δύναμιν V ὀπινδίκης: s.l. φωνὴν κρίσεως V

3.

P34^v V345^v ξ' περι φιλαυτίας

Τίς δε σὺ ἐστὶ φέριστε κατθνητῶν ἀνθρώπων τίπτ' ὑπέρομορα σαντὸν φιλέεις; οὐδέ τί σε χρὴ μὴ μεγαλίζεο θυμῷ ἄμετρα φυσιῶν οὐχ ὄραας γαῖαν καὶ ὕδωρ, εἰς ταῦτα γὰρ ἤξει

ἄσκεῖ V ἀπορριπτάζειν V

ἐστὶ: s.l.^β: ὑπάρχεις V φέριστε: s.l. κρείττων V ὑπέρομορα: s.l. ὑπὲρ τὸ ὁμορογραμμέον, ὑπὲρ τὸ πρόπον V μεγαλίζεο: s.l. μεγαλύνου, μεγαλοῦψου V θυμῷ: s.l. τῇ ψυχῇ φυσιῶν: s.l. ἐπαιρόμενος V ὄραας s.l. βλέπεις V γαῖαν: s.l. γῆν V ἤξει: s.l. ἔλθης V

4.

P48^v V359^v ο' περι ἡσυχίας

Ἡσυχίη νοῦν καθαίρει καὶ Θεῷ παριστᾶ πηγὴ γὰρ νουήμασι καθέστακ' ἀεὶ οὐποτε τῆς βλάβος ἐξ ἀναιδείης οὐδ' ἰταμόν σωφροσύνην ἄσκεῖ, ἄμετρα σ' ἀπορριπτάζει

ἄσκεῖν V ἀπορριπτάζειν V

ἡσυχίη: s.l. ἡ ἀπὸ τοῦ κόσμου V καθέστακ' ἀεὶ: s.l. ὑπάρχει V οὐποτε τῆς: s.l. ταύτης ἢ τῆς ἡσυχίης V ἐξ ἀναιδείης: s.l. ἐξ ἀναισχυντίας V οὐδ' ἰταμόν: s.l. ἀναισχυντον V ἄσκεῖν: s.l. ἐπιτηδεύειν V ἀπορριπτάζειν: s.l. ἀποσειεσθαι, ἀπορρίπτειν V

5.

P51 V362 οβ' Περὶ φίλων

Ξείνων φείδω ἔξοχα δ' αὖτε προκῆδω τούτων
οἷς χάρις ἔσθ' ὁμιλίας, παραίφασις αὐτῶν
ἔσθλη,
οὐδὲν ἔνεστι βιωτὸν ἄπωθεν ἑταίρων ὄντων
μόνοισιν δὴ βρουτοῖς λιμὴν φιλήης οὐκ ἀκίν-
δυνος

αὐτῶν V μούνοισι V βρουτοῖς V

Ξείνων: s.l. τῶν ξένων V φείδω: s.l.
ἐλέει ἔξοχα: s.l. λίαν V κῆδω: s.l.
προκῆδω V οἷς: s.l. τισὶν V ἔσθ' ὁμι-
λίας: s.l. ὑπάρχει V αὐτῶν ἔσθλη: s.l.
οὕτως ἀγαθὴ V ἔνεστι: s.l. ἐνυπάρχει V
βιωτόν: s.l. ζωὴν ἄξιον, τὴν βιώσιμον V
ἄπωθεν: s.l. μακρὰν V μούνοισι: s.l. μό-
νοισι V οὐκ ἀκίνδυνος: s.l. οὐκ ἄνευ
κινδύνου V

6.

P62 V372 π' περὶ πολυπρα-
γμοσύνης

Πολλὰ γλώσση χαρίζεσθαι, οὗτι νοῆμον
γλῶσσα γὰρ ἀνθρώποισι στάσις ἠδὲ πτώσις
ἢ τε μάλιστα λέγειν ἡμὲν καλὰ ψεύδεται ἴσα
ἴστω βάλλει δὴ «καὶ ἀμεμφέα κερτομέοισιν»

ψεύδεται V οἶδεν βάλλει δὴ καὶ
ἀμεμφέοι κερτομέοισιν V

Πολλᾶ γλώσση χαρίζεσθαι: s.l. πολλὰ
διὰ τῆς γλώττης χαρίζεσθαι, τοὔτεστιν κο-
λακεύειν V οὗτι νοῆμον: s.l. οὐδαμῶς
ὑπάρχει φρόνιμον V γλῶττα—πτώσις: s.l.
σύστασις γὰρ καὶ πτώσις ἐν ταύτῃ ὑπάρχει
τοῖς ἀνθρώποις ἢ γλῶσσα V ἦτε μάλιστα
—ἴσα: s.l. ἦτις ἦν ἢ γλῶσσα περισσοτέρως,
τοὔτεστιν ὅμοια ψεύδεται καὶ ψεύδους V
βάλλει: s.l. τιτρώσκει V ἀμεμφέα: s.l.
ἄπογον V κερτομέοισιν: s.l. λόγοις ὕβρι-
στικοῖς, ἢ γὰρ ὕβρις δηλαδὴ δάκνει καὶ τὴν
ψυχὴν V

7.

P69 V378 πς' περὶ ἀφροσύνης

Ἄφρων ἀνὴρ ὅς ἐπιχωρεῖ οἷς οὐκ οἶδεν
ὥς γὰρ ἄμεινον στέργειν οἷς ἔμαθε πᾶσι
δείλαιος δέ μοι ἄκρατα γαρούων παγγλωσίᾳ

μεμαθηκώς εἶτ' ἀνόητα λέγειν σὺν δούτῳ

Ὡς γὰρ ἄμεινον στέργειν: s.l. οὕτως
 ὑπῆρχε κρείττον V δειλαος: s.l. ἄθλιος
 V ἄκρατα: s.l. ἀκράτως V γαρούων
 παγγλωσία: s.l. φωνῶν διὰ πάσης γλώσσης
 V σούτῳ: s.l. κτύπῳ V

8.

P78 V385^v 4γ' περὶ γέλωτος

Ἄν δὲ γέλωτα σαοφροσύνης ἕτερον κατίσχυς
 ἐσθλὸν γε πινυτοῖσι βροτοῖς, ἕξεις κλέος ἄφα-
 τον
 ἦν δ' αὖ φυσίγναθον ψόφον ἰσχυς παρειάων,
 παῦρα σε θηήσονται καὶ ὕστατα λωβήσαιο

Ἦν δὲ V

σαοφροσύνην: s.l. σωφροσύνην V ἐσ-
 θλόν: s.l. ἀγαθόν V πινυτοῖσι: s.l. ἐπι-
 τοῖς φρονίμοις V κλέος ἄφατον: s.l.
 δόξαν ἄρρητον, πολλήν V φυσίγναθον:
 s.l. φυσῶντα καὶ ἐξογκούμενον τὰς γνάθους V
 ψόφον: s.l. κτύπον V παρειάων: s.l.
 τῶν σαγόνων V παῦρα: s.l. ὀλίγα V
 θηήσονται: s.l. θαυμάσουσιν V ὕστατα
 λωβήσαιο: s.l. ὕστερα, τελευταῖα βλαβήση.

Εντόπισα ὅμως σε δύο ἀπὸ αὐτὰ τα τετράστιχα ενδιαμέσους στίχους
 που υποδηλώνουν ἐξάρτηση ἀπὸ στίχους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου:

π' περὶ πολυπραγμοσύνης

χφφ P, V Γλῶσσα γὰρ ἀνθρώποισι, στάσις ἠδὲ πτώσις.
 PG 37. 135· 45 Πολλὰ δ' ἐπὶ γλώσση κέεται κακὰ φάρμακ' ὀλέθρου.
 46 Γλῶσσα γὰρ ἀνθρώποις ἡμισυ τῆς κακίης.

4γ' περὶ γέλωτος

χφφ P, V ἐσθλὸν γε πινυτοῖσιν βροτοῖς, ἕξεις κλέος ἄφατον
 Anth. Pal. 119.6 ἐσθλῆς καὶ πινυτῆς τλήμονα τύμβον ἔχει.
 (P. Waltz)

Ἐπτά, ἐπίσης, μεμονωμένοι στίχοι, που ἀναμφίβολα το ὕφος τους θυμί-
 ζει Γρηγοριανό ὕφος, δὲν κατέστη δυνατὸ γιὰ τὴν ὥρα νὰ ταυτιστοῦν:

P1 λβ'. δ <εὐκλε> εἶδος ψυχαῖς, φ... θεῖον τ...
 P7^v λθ'..γ τίπτ' οὖν ἐνθάδ' ἔόντες, ὑπηγέμοιοι φερόμεθα
 » δ οὐδὲν ἐν ἡμῖν κράτος ἔχει ἀνεμώλια πάντα

P10^v   μα'. δ   κερτομέοντες, ἐπεσβόλοι, αἴσιμα οὐδέ γε εἰδότες
 P46 V357   ξη'. β   ἔρχεσθαι πρὸς τρίβον ἐληλαμένοισι πόδεσσι
 »   »   δ   σάρκα τε καὶ αἷμ' ἐκ ψυχῆς πάντα μισήσας
 P52 V363^v ογ'. α   Ἐκφύσημα, ἔν, εἷς χοῦς ἢ διάπλασις ἔγεντο

Μπορούμε στο σημείο αυτό να υποθέσουμε ότι οι παραπάνω στίχοι δεν αποκλείεται να διασκευάστηκαν από τον ανθολόγο, ο οποίος γνώριζε καλά τους εκφραστικούς τρόπους του Γρηγορίου, με την ίδια, προσήλωσή στη γραφή του Θεολόγου, που ένας παλιότερος ποιητής, ο Θεόδωρος Πρόδρομος, συντάσσει τον έμμετρο πρόλογό του στην *Κατομυομαχία*³⁹. Επομένως από τη στιγμή που διαπιστώνει κανείς αποκλίσεις γραφής από το κείμενο του Γρηγορίου—και τέτοιες αποκλίσεις υπάρχουν αρκετές, είτε για λόγους μετρικούς είτε από επέμβαση του ανθολόγου, ο οποίος παραλλάσσει λίγο ή πολύ τον στίχο κατά το δοκούν⁴⁰—αρχίζουν τα προβλήματα όχι πια της αυθεντικότητας, αλλά του τρόπου με τον οποίο διεκπεραιώνεται η διαδικασία της σύνταξης. Στο κεφάλαιο π.χ. πθ' περὶ νοουθεσίας το τετράστιχο

χφφ P, V   Μή σοι τέρψεις οὐδὲ χλιδῶσαι θαλίαι τε
                           πρὸς καιρὸν θέλγουσαι, εἴτ' ἀψινθίζουσαι,
                           οὐκ αἰσχροῶν ἐπέων εὐχαρις χάρις, οὐδὲ γέλωτες
                           ἐν ἐφετὸν Θεὸς οὐδ' οἷα χάρις ἀύλων ἐστὶν

στο εκδομένο κείμενο του Γρηγορίου του Θεολόγου ἀπαντάται ως εξής:

PG 37.1375.304 κ.ε. Οὐδὲ τί μοι θαλίαιτε καὶ ἄ νεότητι μέμηλεν,
                           οὐκ ἔσθος μαλακόν, οὐδὲ χλιδῶσα κόμη,
                           Οὐκ αἰσχροῶν ἐπέων ἄχαρις χάρις, οὐδὲ γέλωτες
                           Ἄκρατές, σαρκὸς βράσματα δυσμενέος
                           "Ἔσκε φίλα.

Από το συγκεκριμένο τετράστιχο δηλ. ο ένας στίχος είναι ατόφιος και οι άλλοι αν και ανήκουν μέσα στο κλίμα του ποιήματος δεν ταυτίζονται. Κάποιος παρεμβαίνει και παρεμβαίνει συχνά. Αλλά η πηγή είναι η ίδια.

Για τα Ποιήματα από τα οποία αντλεί ο ανθολόγος τους ταυτισμένους στίχους ή δέχεται τη γλωσσική επίδραση στίχων τους είναι κατατοπιστικός ο ακόλουθος πίνακας:

39. Τη σχέση αυτή διαπίστωσε ο S. G. Mercati, *Il Prologo della Catomyomachia di Teodoro Prodromo è imitato da Gregorio Nazianzeno*, *Epist. IV* (Migne PG 37 col. 25B), *BZ* 24 (1923-1924) 28.

40. Τα θέματα αυτά συναποτελούγ αντικείμενο μελέτης με την κριτική έκδοση των κειμένων.

ΒΙΒΛΙΟ Α΄
ΕΠΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ

ΤΟΜΗ Ι. ΔΟΓΜΑΤΙΚΑ

Δ' Περί κόσμου	PG 37.	415-425	Περιπτ.	5	PG 37: 418.37, 419.51.52, 420.53.54
Ζ' Περί νοερῶν οὐσιῶν	»	438-440	»	4	PG 37: 443.56.57.58.59.
Θ' Περί Διαθηκῶν καὶ Ἐπιφανείας Χριστοῦ	»	456-464	»	4	PG 37: 456.θ'.1, 457.2.3.5.
ΙΒ' Περί τῶν γνησίων βιβλίων τῆς Θεοπνεύστου Γραφῆς	»	472-474	»	4	PG 37: 603.321.
			Σύνολο	»	14

ΤΟΜΗ ΙΙ. ΗΘΙΚΑ

Α' Παρθενίης ἔπαινος	PG 37.	521-578	Περιπτ.	22	PG 37: 522.6, 534.157, 550.365.366. 367.368.369.370.372.373. 565.566, 569.613.614.615. 616, 572.653, 576.717
Β' Ὑποθήκαι Παρθένοις	»	578-632	»	30	PG 37: 578.5, 582.53.55.56.57, 584. 70, 585.87.88.89.90, 589. 134.135.136.137, 590.114. 143, 597.246.248.249, 601. 295.296.297.298, 603.319. 321.322.323, 606.355, 619. 522, 1287.1

Θ' Περί ἀρετῆς	»	667-680	»	17 PG 37: 667.126, 671.8.45.46.47, 676.113.114.115.116, 677. 127.128.129, 679.145.146, 680.152.153, 1475.331
ΙΓ' Περί κόσμου διαλογισμοὺς	»	754-755	»	1 PG 37: 769.52
ΙΔ' Περί τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως	»	755-765	»	5 PG 37: 758.39.40.41.42, 773.95
ΙΕ' Περί τῆς τοῦ ἐκτὸς ἀνθρώπου εὐτελείας	»	776-778	»	18 PG 37: 769.51· 770.57, 771.72.73. 77.78, 773.92.93.94.99.100. 101.102, 774.119, 775.121. 123.124.126
ΙΣΤ' Περί τῶν τοῦ βίου ὁδῶν	»	778-781	»	6 PG 37: 779.15, 780.22.23.24.25, 781.2
ΙΖ' Διαφόρων βίων μακαρισμοὶ	»	781-786	»	8 PG 37: 781.1, 782.5.6.7.8, 783.27. 28.29
ΚΕ' Κατὰ Θυμοῦ	»		»	1 PG 37: 821.108
ΚΣΤ' Εἰς Εὐγενῆ δύστροπον	»	851-854	»	1 PG 37: 853.35
ΚΘ' Κατὰ γυναικῶν καλλωπιζομένων ⁴¹	»	884-910	»	5 PG 37: 884.1.3, 885.13, 895.149.150
ΛΑ' Γνώμαι δίστιχαι	»	910-915	»	23 PG 37: 910.1.2, 911.3.4.5.6.7.8.9. 10.11.12, 912.25.26.27, 913. 28.33.34.35.36, 914.49.50.51
ΛΖ' Εἰς τὴν Ὑπομονήν	»		»	1 PG 37: 967.4
			»	Σύνολο 138

41. Βλ. τώρα γι' αὐτὸ το ἔργο τὴν κριτικὴ καὶ σχολιασμένη ἐκδοσὴ τοῦ Andreas Knecht, *Gregor von Nazianz Gegen die putzsucht der Frauen. Verbesserter griechischer Text mit Übersetzung, motiugeschichtlichem Überblick und Kommentar*, Heidelberg 1972.

ΒΙΒΛΙΟ Β΄
ΕΠΗ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΤΟΜΗ Α΄ ΠΕΡΙ ΕΑΥΤΟΥ

Α΄ Περὶ τῶν καθεαυτὸν	PG 37.	969-1017	Περιπτ.	17	PG 37:	971.23.24, 972.25.26, 992. 236.290.291.294, 1005.471, 1008.512.513.514.515, 1014.434, 1015.601.603.604
ΚΗ΄ Ἐλεγειακὸν	»	1287-1288	»	1	PG 37:	1287.1
ΛΒ΄ Περὶ τῆς τοῦ βίου ματαιότητος καὶ ἀπιστίας, καὶ κοινοῦ πάντων τέλους	»	1300-1304	»	5	PG 37:	1301.10.11.12.13, 1304.51
ΜΒ΄ Θρῆνος διὰ τῶν αὐτοῦ μάγων καὶ πρὸς Χριστὸν δέησις περὶ λύσεως τοῦ αὐτοῦ βίου	»	1344-1346	»	4	PG 37:	1345.10.11.12.13
ΜΕ΄ Θρῆνος περὶ τῶν αὐτοῦ ψυχῆς παθῶν	»	1353-1378	»	11	PG 37:	1356.46, 1358.73, 1361.114. 116.117, 1365.175.178, 1366.177.178-79, 1375. 304.35
ΜΣΤ΄ Κατὰ σαρκὸς	»	1378-1381	»	1	PG 37:	1378.10
Ν΄ Κατὰ τοῦ πονηροῦ εἰς τὴν νόσον	»	1385-1395	»	1	PG 37:	1388.46
ΝΕ΄ Ἀποτροπὴ τοῦ πονηροῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπίκλησις	»	1400-1414	»	1	PG 37:	1400.14
			Σύνολο	»	41	

ΤΟΜΗ Β' ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

Α' Πρὸς Ἑλλήνιον περὶ τῶν μοναχῶν προτρεπτικὸν	»	1451-1477	»	5 PG 37: 1471.273, 1475.329.330. 332, 1479.11
Γ' Πρὸς Βιταλιανὸν παρὰ τῶν υἱῶν	»	1480-1505	»	18 PG 37: 1480.1.4.5.6, 1481.18.19.20. 21, 1487.106, 1488.107.108. 110.118.119.120, 1489.122, 1490.142.143
Δ' Παρὰ Νικοβούλου πρὸς τὸν Πατέρα	»	1505-1521	»	12 PG 37: 1509.54, 1510.58, 1511.71. 72.73, 1515.129.130.131, 1518.176, 1519.177.180.184
Ε' Νικοβούλου πρὸς τὸν υἱὸν	»	1521-1542	»	10 PG 37: 1358.73, 1521.1, 1522.11. 12.16.17, 1529.108.109.110, 1532.142
ΣΤ' Παραίνετικὸν πρὸς Ὀλυμπιάδα	»	1542-1550	»	1 PG 37: 1547.61
Ζ' Πρὸς Νεμέσιον	»	1551-1517	»	3 PG 37: 1557.88.89, 1558.90
Μ' Πρὸς τοὺς φθονοῦντας	»	1358-	»	1 PG 37: 1358.14
ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ	»	Anthol. Pal. 119	»	1

Σύνολο » 50

Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτει ότι απουσιάζουν σχεδόν από τα τετράστιχα στίχοι από τα Ἐπιγράμματα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού⁴². Το μεγαλύτερο ποσοστό στίχων ανθολογήθηκε από τα *Moralia*, που προσφέρονται περισσότερο για ηθική διδασκαλία.

Ἄλλα ζητήματα που έχει ν' αντιμετωπίσει κανείς σχετικά με τους εξάμετρος των χφφ Ρ και V είναι τα θέματα κυρίως της αρμονικής ή αταίριαστης τεχνικής που εφαρμόζεται στην επιλογή για τη σύνθεση των τετραστίχων, της ανταπόκρισης των στίχων μεταξύ τους στο νοηματικό επίπεδο με το αναγραφόμενο σήμα της επιγραφής του κάθε κεφαλαίου και, τέλος, του εντοπισμού του περιβάλλοντος (ή ακόμη και του συγκεκριμένου προσώπου) μέσα στο οποίο συνελήφθη και πραγματοποιήθηκε το σχέδιο μετατροπής —και με τη χρήση της τεχνικής *septio*⁴³— του ποιητικού έργου του Γρηγορίου στη λογοτεχνική μορφή των εξάμετρων τετραστίχων, ενταγμένων σε μια σύνθεση με προορισμό την ηθικοδιδασκτική χρησιμότητά της.

Στα παραπάνω ζητήματα είναι δυνατό να δοθούν ικανοποιητικές λύσεις

42. Βλ. *Anthologie Grecque*, μέρος Α', *Anthologie Palatine*, τόμ. VI (βιβλίο VIII), κριτική έκδοση και μετάφραση στη γαλλική γλώσσα Pierre Waltz [Le Belles-Lettres], Paris 1944. Ας σημειώσω εδώ, παρενθετικά, ότι το ενδιαφέρον της σύγχρονης ελληνικής έρευνας για το ποιητικό έργο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού είναι υποτονισμένο: περιορίζεται κυρίως σε εργασίες θεολόγων (όπως π.χ. των Ανδρέα Φυτράκη, *Το ποιητικόν έργον του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού*, Αθήναι 1968· Δημ. Τσάμη, *Γρηγορίου του Θεολόγου, Επιτάφια επιγράμματα εις τον Μ. Βασίλειον και τους συγγενείς αυτού*, Θεσσαλονίκη 1971· του ίδιου, «Γρηγορίου του Θεολόγου Επιτάφια επιγράμματα εις τους γονείς του» [ανάτυπο από την *ΕΕΘΣΠΘ*, τόμ. 20], Θεσσαλονίκη 1976· Παν. Χρήστου, *Γρηγόριος ο Θεολόγος, Βίος-Συγγράμματα-Θεολογικά αντιλήψεις* [*Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Γρηγορίου Θεολόγου Έργα*, 1], Θεσσαλονίκη 1975, σ. 9-63) ή σε γενικότερες προσεγγίσεις (όπως π.χ. της Χριστίνας Δεδούση, *Ο ποιητής Γρηγόριος ο Θεολόγος*, Ιωάννινα 1971 και του Μιχ. Δ. Στασινόπουλου, *Μορφές από τον τέταρτον αιώνα μ.Χ. Ιστορική εισαγωγή στο «Λόγο προς τους νέους» του Μεγάλου Βασιλείου* [Βιβλιοθήκη Σχολής Μωραΐτη, 3] Ψυχικό 1972, Μέρ. Β', κεφ. Β', σ. 123-142 και κεφ. Γ', Δ', σ. 151-188). Τη χρήση της Ομηρικής παρομοίωσης από τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό εξετάζει σε πρόσφατο άρθρο της η V. A. Frangeskou, *Gregory Nazianzen's Usage of the Homeric Simile*, *Ελληνικά* 36 (1985) 12-26. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τομέας των μεταφράσεων στη νεοελληνική γλώσσα, βλ. *Γρηγορίου Θεολόγου άπαντα τα έργα* [*Έλληνες πατέρες της Εκκλησίας*, τόμ. 8, 9, 10, 11]. Εισαγωγή-Κείμενο-μετάφραση Ιγν. Σακαλή, Θεσσαλονίκη 1977, 1985, 1986 και *Γρηγορίου Ναζιανζηνού ποιήματα*, Εισαγωγή-μετάφραση Ι. Α. Νικολαΐδης, Θεσσαλονίκη 1986.

43. Βλ. γι' αυτόν τον τρόπο σύνθεσης, *RE* III² 1929 και III² 1932, λ. cento. Πρβλ. Η. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. II, σ. 98-104.

μόνο με την κριτική έκδοση των τετραστίχων που θα λάβει υπόψη της τη συνολική χειρόγραφη παράδοση του ποιητικού έργου του Γρηγορίου του Θεολόγου⁴⁴, εργασία που υπερβαίνει το πλαίσιο αυτής της ανακοίνωσης. Έχω τη γνώμη, ωστόσο, ότι το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα κείμενα αυτά δεν επικεντρώνεται μόνο στο συγκεκριμένο θέμα της προέλευσης του υλικού, αλλά κυρίως στα συμφραζόμενα των τάσεων που έχουν οι βυζαντινοί λόγιοι για την εκμετάλλευση της λογοτεχνικής παραγωγής, ειδικότερα μάλιστα όταν πρόκειται για παραγωγή που προέρχεται από τη βαθιά και δοκιμασμένη παράδοση. Μια πρόσφατη σχετικά εργασία της Lia Raffaella Cresci εξετάζει ακριβώς το πόσο ζωντανή ήταν η αποδοχή και η επίδραση του έργου του Γρηγορίου του Θεολόγου στα προγράμματα διδασκαλίας κατά τον 12ο αι.⁴⁵ Η χρήση του έργου του Ναζιανζηνού σε μια *Πανοπλία*⁴⁶ των αρχών του 14ου αι.⁴⁷ επιβεβαιώνει τη διαχρονική ηθικοδιδασκτική αξία του ποιητικού έργου του.

44. Θα πρέπει κυρίως να ερευνηθεί εάν στην ευρύτερη χειρόγραφη παράδοση του ποιητικού έργου του Ναζιανζηνού υπάρχει το φαινόμενο της σύνθεσης τετραστίχων στη λογοτεχνική μορφή των 100 κεφαλαίων. Η έρευνα της χειρόγραφης παράδοσης των ποιητικών έργων του Γρηγορίου Ναζιανζηνού έχει ήδη ξεκινήσει, βλ. Winfried Höllger, *Die handschriftliche Überlieferung der Gedichte Gregors von Nazianz. 1. Die Gedichtgruppen XX und XI, Mit Vorwort und Beiträgen von Martin Sicherl und den Übersichtstabellen zur handschriftlichen Überlieferung der Gedichte Gregor von Nazianz von Martin Werhahn*, (έκδ. Ferdinand Schöningh), Paderborn-München-Wien-Zürich 1985 και Norbert Gertz, *2. Die Gedichtgruppe I, Mit Beiträgen von Martin Sicherl*, έκδ. ό.π., 1986.

45. Βλ. Lia Raffaella Cresci, Sulla fortuna di Gregorio di Nazianzeni nel XII secolo, *Boll. Grott.*, n.s. 37 (1983) 3-17.

46. Έτσι χαρακτηρίζεται με σημείωμα από άλλο χέρι το περιεχόμενο του χειρογράφου. Βλ. E. Miller, *Poème morale*, σ. 25. Έδδ. Θ. Τσολάκη, *Συμβολή*, σ. 26. Δ. Κ. Κωνσταντινίδη, *Κεφάλαια περί αρετής και κακίας*, σ. 9, 18.

47. Δεν αποκλείεται αυτή η δραστηριότητα κατάστρωσης της συλλογής να προέρχεται από το περιβάλλον του ίδιου του Ανδρονίκου Παλαιολόγου που είναι ο δημιουργός των ιαμβικών τετραστίχων του έργου. Αλλά η υπόθεση αυτή χρειάζεται να ενισχυθεί και από άλλα στοιχεία.

Π ρ ο σ θ ή κ η: Η εργασία του Δημ. Κ. Κωνσταντινίδη (σημ. 5 εδώ) τυπώθηκε εντωμεταξύ στο περιοδ. *Βυζαντινά* 15 (1989) 179-236.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ὁ θουλομάγειρος βροσι-
 ροίτη ἰαμοσολογία πρὸς
 τον ἀϊατοῦ οἰκιστὴν
 πορὶν, ἐπιδικάζει τὰ
 πρῶτα τῶν πούτου τοῦ
 λαοῦ, οὐτε γὰρ ἔστιν αἰὲν
 προσφιλὲς ὄντοσιν
 κατὰ τὸ ἀναβαθμίζου
 ῥοῦ παρὲς -

τὰ αἰὲς οἰοῦμεν ἄλλοι.
 οἱ τὸν φρενὸν τῆς
 γὰρ φρενὸς, πορὶν
 παρὲς τῶν πούτου
 ἀναβαθμίζου -

τὰ αἰὲς οἰοῦμεν ἄλλοι
 οἱ τὸν φρενὸν τῆς
 γὰρ φρενὸς, πορὶν
 παρὲς τῶν πούτου
 ἀναβαθμίζου -

τὰ αἰὲς οἰοῦμεν ἄλλοι
 οἱ τὸν φρενὸν τῆς
 γὰρ φρενὸς, πορὶν
 παρὲς τῶν πούτου
 ἀναβαθμίζου -

σοφιστολογία τοῦ κυροῦ ἰθραβόλου πα-
 διφιλάτειν ἀπαραποίηται· ὅτι γὰρ
 ἔργον κρείττον ἀπαρατοῦ λογιου καλίου
 κί, καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω σοφῶν μαθητέ-

ξ 2 πινδι τοῦ ἰθραβόλου αὐτοῦ -

Γυῶθισι αὐτῶν ἄρῃσι πορὶν καὶ οἱ τίει τύχης
 αἰὲν ἄν ὀρίθραβῶ, νόον ὡς κεν ὄντα
 ῥεῖσιν ἰλίκοις καὶ ἀμαρῖα ποιοῦσας
 ἰδρῦμα ἕλον τέλων ἔθροισέων ἄλλοις

Γίνωσκε σαυτοῦ ὡς ὁμοίσι φῶι λόγοι C
 πρᾶπτειν ἐμὸν γὰρ οὐ χερᾶν τὰ πῶν πῆδ
 γνῶναι τὸ κρείττον εἰς ὄνομα λαοῦ
 ἀλλοῦ δὲ ῥομα πῶ ποτε ἔξέποιε μαθῶν

Ταῖσαι ἔματ ἔπλῆς· κρίνε προῦ ἀλλήλῳ
 πῶ ἐπὶ πῶ ὄν ἑσθῶις πορὶν ἄλλοις
 σὺ ἰαμὸν τῶν πούτου ἄλλοις πορὶν
 ῥοσῶν γὰρ οὐ τῆσας ὀδῶσῶ τῶν ἄλλοις

Οἱ μὲ τῶν μαθητῶν ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι
 οἱ δὲ φῦ τῶν καὶ ζῶμα ἐῖσιν, οἱ ὄντι
 ὄσχε ἄλλοι δὲ πῶ ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι
 ζῶμα ἄλλοι δὲ ὄσχε ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι
 ποιοῦται ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι
 τῶσ κοσμίως ἄλλοι καὶ τῶν κοσμίως
 ἰνδῶμα ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι ἄλλοι φῶτα

1. Parisinus graecus 2750 A, φ. 44^v.

... ἡμεῖς ὅσοι ἐστὶν ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων...

οἱ τ' ἄσπ' αὖτε πᾶσι κερύσσονται ξαντῆ,
πᾶσαν γένην σχέσιν καὶ σπινθαιώμα
πᾶσι πάντας, καὶ τὸ σὸυίου καὶ ὑ
πὸρ σὸυίου δῖα σὸυίου τε καὶ ὁ μυνδρῶς
ἔφαθ' ἄμενοι, βοισρῶς πρὸς τὸ τῶς βεῖ
δ' ἔξος κείλους καὶ ἄλλα θάσιν σὴ
πῆμι ζοισί. πότε γὰρ ὡς πρὸ τὸ πῆμι
μῆ ξύλην παράταε δ' ἔξοθ' ἄσπιλον πῆμι
ἰδὴ τῶν ὑπάρχοντων ὡς οἱ ἀγαθὰ δαδ'. Ὅτ'
καρπὸν αὐτῶν ἐστὶν ἁρμόστ' ἀγάρ
ἀμύσοισι. καὶ ὁ πρᾶξι κείσ' ἀλογοτόπι
ἄσπ' ὅτ' ἔξοθ' ἰδὴ πῆμι καθὰ τὸ φῶμα
φύλλοροῦ σὸυίου: -

Νοῖσ' αὖθ' ἄλλ' ἀδύνατον. ἐλαμφθῶναι δὲ
ὡς ἂν αὐτῶν χαίρῃς, ἀδύνατον. πρᾶξι
ἄσπιλον αὖτε ἀδύνατον. εἴ ποτε σὸς
οἴκησ' ἀπιλείας σὴ γαταλί φημι
μῆ τυχέιν προσερίσθαι αὐτῶ. πᾶσι
χ' πῆμι σὸς αἰκίρας φῖος ὡς σὴ γαταλί φημι
νόμμοι, πρᾶξι τῶν οὐφῶν πρᾶξι
σὸυ δαζήσιν. εἴ τῶς δὲ τῶν καθὰ τὸ φῶμα
καὶ ἴσται ὑπὸ φῶμα ἀχώρα τῶ οὐφῶσι.
καὶ τὸν θείον καὶ β' καθὰ τὸ φῶμα
καταλαμῶσιν ὑπὸ λαμῶ ἀνῶσι. φερα
ἔκ' ἰστοίτες αὐτῶ, ὡς σὸυ οἱ δὲ ἀπρῶσι

... ἡμεῖς ὅσοι ἐστὶν ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων...

ὅταν πρὸ φησὶ τῶς αἰας
ἀπῆσ' τὸ ἀπῆσ' ἀπῆσ'
σὴ φῶσι τὸν οὐφῶσι
πῆμι τῶν ὑπὸ τῶν οὐφῶσι
οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
σὸυ τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
ἀπῆσ' τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
ἄπῆσ' τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
αἰ τῶς οἴκ' ἀπῆσ' τῶν οὐφῶσι
φῖος τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
σὴ ἄπῆσ' τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
τῶς ἀπῆσ' τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι
ἰατῶ ὡς πῆμι τῶν οὐφῶσι
πρᾶξι τῶν οὐφῶσι τῶν οὐφῶσι

... ἡμεῖς ὅσοι ἐστὶν ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων... ἄσπιλος ἔργων...

2. Parisinus graecus 2750A, φ. 45.

Θία πωλίς τάλωντα
 τάλωντα ἰαμβωλον
 διγώνωνυσιωντι
 ἄρως οὐσι
 Αὐτὸ πάλαι οὐκ ἴσως
 τὸν μὴ θάλασσαν
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι

Θία πωλίς τάλωντα
 τάλωντα ἰαμβωλον
 διγώνωνυσιωντι
 ἄρως οὐσι
 Αὐτὸ πάλαι οὐκ ἴσως
 τὸν μὴ θάλασσαν
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι

ὡς ἀπὸ πάλαι οὐκ ἴσως
 τάλωντα ἰαμβωλον
 διγώνωνυσιωντι
 ἄρως οὐσι
 Αὐτὸ πάλαι οὐκ ἴσως
 τὸν μὴ θάλασσαν
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι

Βορέωνος ἰαμβωλον
 τάλωντα ἰαμβωλον
 διγώνωνυσιωντι
 ἄρως οὐσι
 Αὐτὸ πάλαι οὐκ ἴσως
 τὸν μὴ θάλασσαν
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 ὄψομαι ἔστιν ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι
 πάλαι ἴσως ἰσοῦμαι

3. Vaticanus graecus 1898, φ. 372^v.

Ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν

Ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν

Ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν

Ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
ἰσπερ εὐρεθε ἐν τῷ ἔργῳ ἡμετέρῳ καὶ τῶν
καρπῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν
πυλῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν

4. Vaticanus graecus 1898, p. 373.

